

- Ivaniushina, V., & Alexandrov, D. (2022). School structure, bullying by teachers, moral disengagement, and students' aggression: A mediation model. *Frontiers in Psychology*, 13, 883750. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.883750>
- Killer, B., Bussey, K., Hawes, D. J., & Hunt, C. (2019). A meta-analysis of the relationship between moral disengagement and bullying roles in youth. *Aggressive Behavior*, 45(4), 450–462. <https://doi.org/10.1002/ab.21833>
- Kiviranta, L., Lindfors, E., Rönkkö, M. L., & Luukka, E. (2024). Outdoor learning in early childhood education: Exploring benefits and challenges. *Educational Research*, 66(1), 102–119. <https://doi.org/10.1080/00131881.2023>
- Lekše, R., Godec, D., & Prosen, M. (2023). Determining the impact of lifestyle on the health of primary school children in Slovenia through mixed membership focus groups. *Journal of Community Health*, 48(5), 857–869. <https://doi.org/10.1007/s10900-023-01231-7>
- Li, W., Wright, P. M., Rukavina, P. B., & Pickering, M. (2008). Measuring students' perceptions of personal and social responsibility and the relationship to intrinsic motivation in urban physical education. *Journal of Teaching in Physical Education*, 27(2), 167–178.
- Michail, S., Grace, R., Ng, J., & Shier, H. (2024). Cultivating child and youth decision-making: The principles and practices of the ReSPECT approach to professional development. *Children & Society*, 38(5), 1451–1470. <https://doi.org/10.1111/chso.12812>
- Moreno-Gómez, A., Luna, P., & Cejudo, J. (2020). Promoting school success through mindfulness-based interventions in early childhood. *Revista de Psicodidáctica*, 25(2), 136–142. <https://doi.org/10.1016/j.psicoe.2019>
- Orr, N., Chollet, A., Rizzo, A. J., Shaw, N., Farmer, C., Young, H., ... Melendez-Torres, G. J. (2022). School-based interventions for preventing dating and relationship violence and gender-based violence: A systematic review and synthesis of theories of change. *Review of Education*, 10(3), e3382. <https://doi.org/10.1002/rev3.3382>
- Pentek, C., & Eisenberg, M. E. (2018). School resource officers, safety, and discipline: Perceptions and experiences across racial/ethnic groups in Minnesota secondary schools. *Children and Youth Services Review*, 88, 141–148. <https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2018.03.008>
- Stiles-Shields, C., Reyes, K. M., Archer, J., Lennan, N., Zhang, J., Julion, W. A., & Karnik, N. S. (2023). mHealth uses and opportunities for teens from communities with high health disparities: A mixed-methods study. *Journal of Technology in Behavioral Science*, 8(3), 282–294. <https://doi.org/10.1007/s41347-022-00278-y>
- Stilwell, S. M., Heinze, J. E., Hsieh, H. F., Torres, E., Grodzinski, A., & Zimmerman, M. (2024). Positive youth development approach to school safety: A comprehensive conceptual framework. *Journal of School Health*, 94(9), 848–857. <https://doi.org/10.1111/josh.13485>
- Wolff, L. A., Skarstein, T. H., & Skarstein, F. (2020). The mission of early childhood education in the Anthropocene. *Education Sciences*, 10(2), 27. <https://doi.org/10.3390/educsci10020027>

FTAXP 14.29.01

<https://doi.org/10.51889/2959-5762.2026.91.3.040>

З.А.Мовкебаева,¹ Д.С.Хамитова^{2*}

¹ I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ., Қазақстан

² Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Астана қ., Қазақстан

МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ КӘСІБИ ӨЗІН-ӨЗІ АНЫҚТАУЫНА ПЕДАГОГИКАЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАР

Аңдатпа

Мақалада мектептік білім беру кезеңінде мүмкіндігі шектеулі білім алушылардың кәсіби болашағына қатысты педагогтердің негізгі ұстанымдары мен дефициттері айқындалады. Мүмкіндігі шектеулі білім алушылармен тікелей өзара әрекеттесетін білім беру ұйымдарының педагогтері мен мамандарымен жүргізілген сұхбаттар негізінде оқушылардың кәсіби болашағы туралы, мектеп пен педагогтің кәсіби бағдар берудегі рөлі жөніндегі, тиімді кәсіпалды даярлықты қамтамасыз ету үшін мектеп жағдайлары мен инфрақұрылымына қойылатын талаптар туралы педагогикалық түсініктер жіктеліп, құрылымдалды.

Алынған нәтижелер негізінде мектеп оқушыларының кәсіби өзін-өзі анықтау үдерісіндегі педагогтердің рөлі, олардың ұстанымдары мен мүмкін болатын кедергілерінің маңыздылығы атап өтіледі. Авторлар білім беру ұйымдарындағы кәсіби бағдар беру мен кәсіпалды даярлау үдерістерін жеке дараландырудың, еңбек нарығында сұранысқа ие заманауи кәсіптер мен мамандықтарға бағдарланудың маңызын ерекше көрсетеді.

Мақалада мүмкіндігі шектеулі оқушыларды олардың қалауы мен қажеттіліктеріне сүйене отырып, психофизикалық денсаулық жағдайын ескере отырып ерте кәсіби бағдарлаудың қажеттілігі, сондай-ақ дамуында бұзылыстары бар оқушылардың кәсіпалды даярлығы мәселелері бойынша педагогтердің қосымша даярлығын ұйымдастырудың орындылығы жөнінде ұсынымдар беріледі.

Мақаланың мақсаты – мүмкіндігі шектеулі білім алушылардың кәсіби өзін-өзі анықтау мүмкіндіктері туралы педагогтердің пікірлерін анықтау және талдау.

Мақалада мүмкіндігі шектеулі балаларды жалпы білім беретін пәндерге оқыту мен еңбекке баулудың заманауи педагогикалық және ұйымдастырушылық шарттары, кәсіби бағдар беру мен кәсіпалды даярлауды күшейту мәселелері сипатталады. Зерттеу нәтижелері психофизикалық дамуы бұзылған балаларды еңбекке оқыту және кәсіпалды даярлау үдерісінің бағдарламалық және оқу-әдістемелік қамтамасыз етуін әзірлеу кезінде қолданылуы мүмкін.

Түйін сөздер: кәсіби өзін-өзі анықтау, мүмкіндігі шектеулі балалар, кәсіпалды даярлық, педагогикалық көз-қарастар, педагогикалық қолдау.

Мовкебаева З.А., ¹ Хамитова Д.С. ^{2*}

¹ Жетысуский университет имени И.Жансугурова, г.Талдықорган, Казахстан

² Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, г.Астана, Казахстан

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОМУ САМООПРЕДЕЛЕНИЮ ПОДРОСТКОВ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ

Аннотация

В статье определяются основные установки и дефициты педагогов относительно профессионального будущего обучающихся с ограниченными возможностями на этапе школьного обучения. На основании интервью с педагогами и специалистами образовательных организаций, которые непосредственно взаимодействуют с обучающимися с ограниченными возможностями, классифицированы и структурированы педагогические представления о профессиональном будущем учеников, о роли школы и педагога в профориентации, о требованиях к школьным условиям и инфраструктуре для эффективной предпрофильной подготовки и др.

На основании полученных результатов подчеркивается роль педагогов в профессиональном самоопределении школьников, значение их установок и возможных барьеров в понимании профессионального будущего детей с ограниченными возможностями. Авторами особо отмечается важное значение индивидуализации процессов профориентации и предпрофильной подготовки в организациях образования с ориентиром на современные профессии и специальности, наиболее востребованные на рынке труда. Делаются рекомендации, которые обосновывают необходимость ранней профориентации учащихся с ограниченными возможностями на основе их желания и потребностей, с учетом состояния их психофизического здоровья, а также целесообразность дополнительного обучения педагогов по проблемам предпрофильной подготовки школьников с нарушенным развитием.

Цель статьи – Выявить и проанализировать мнения педагогов о возможностях профессионального самоопределения обучающихся с ограниченными возможностями.

В статье описываются современные педагогические и организационные условия обучения общеобразовательным предметам и трудовой подготовки детей с ограниченными возможностями с усилением профориентационной и предпрофильной подготовки. Результаты проведенного исследования могут быть использованы при разработке программного и учебно-методического обеспечения процесса трудового обучения и предпрофильной подготовки детей с нарушениями психофизического развития.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, дети с ограниченными возможностями, предпрофильная подготовка, педагогические подходы, педагогическая поддержка.

Movkebayeva Z., ¹ Khamitova D. ^{2*}

¹ Zhetysu University named after I.Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan

² L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

PEDAGOGICAL APPROACHES TO THE PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF ADOLESCENTS WITH DISABILITIES

Abstract

The article identifies the key attitudes and deficits of teachers regarding the professional future of students with disabilities at the stage of school education. Based on interviews with teachers and specialists of educational institutions who directly interact with students with disabilities, pedagogical perceptions of students' professional future, the role of school and teachers in career guidance, and the requirements for school conditions and infrastructure necessary for effective pre-vocational training are classified and structured.

The results emphasize the crucial role of teachers in the professional self-determination of school students, as well as the significance of their attitudes and potential barriers in understanding the professional future of children with disabilities. The

authors particularly highlight the importance of individualizing career guidance and pre-vocational training processes in educational institutions, with a focus on modern professions and specialties that are in demand in the labor market.

The article provides recommendations substantiating the need for early career guidance for students with disabilities based on their interests and needs, taking into account their psychophysical health status, as well as the advisability of additional training for teachers on issues related to pre-vocational preparation of students with developmental disorders.

Purpose of the article is to identify and analyze teachers' opinions regarding the possibilities of professional self-determination of students with disabilities.

The article describes contemporary pedagogical and organizational conditions for teaching general education subjects and vocational training of children with disabilities, with an emphasis on strengthening career guidance and pre-vocational preparation. The research results may be used in the development of programmatic and instructional-methodological support for labor education and pre-vocational training of children with psychophysical developmental disorders.

Keywords: professional self-determination, children with disabilities, pre-vocational training, pedagogical approaches, pedagogical support.

Кіріспе. Инклюзивті білім беруді белсенді енгізуге білім беру жүйесінің декларацияланатын бағытына қарамастан, мүмкіндігі шектеулі адамдарды жұмысқа орналастыруды, өзін-өзі жүзеге асыруды және өзін-өзі қамтамасыз етуді қоса алғанда, барлық қоғамдық және экономикалық процестерге толық енгізуге бағытталған педагогикалық практикада нормативтік-құқықтық қамтамасыз етудің жеткіліксіздігімен, тиімді әдістердің әзірленбеуімен және бейін алдындағы және өзін-өзі қамтамасыз етуді ұйымдастырудың нақты тәсілдерімен байланысты кәсіптік бағдар беру жұмыстарында белгілі бір қиындықтар байқалады. Сонымен қатар, мүмкіндігі шектеулі студенттердің мамандығын таңдау және болашақ кәсіби траекториясын құру көбінесе айналасындағы ересектердің әсеріне байланысты, өйткені олармен өзара әрекеттесу кезінде бала өзінің мүмкіндіктерін түсінеді және бағалайды, өз мүдделерін ынталандырады және өзінің кәсіби перспективаларына қатысты қажетті ақпарат алады. Педагогтердің мүмкіндігі шектеулі білім алушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауын ұйымдастыруға және қолдауға жеткіліксіз дайындығы осы әлеуметтік топ өкілдерінің жұмысқа орналасу және тиімді кәсіби өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндіктерін төмендетеді. Сонымен қатар, мүмкіндігі шектеулі білім алушылардың кәсіптік бағдарлануы мен кәсіптік өзін-өзі анықтауы тиімдірек болуы мүмкіндігі бар, егер бейін алдындағы даярлыққа, педагогикалық тәсілдер тиімді педагогикалық әдістемелермен және педагогтердің болашақ кәсіптік қызметіне және олардың тәрбиеленушілерінің мансаптық өсуіне оң көзқарасымен сүйемелденетін болса тиімді болуы тиіс. Мақаланың мақсаты-Мүмкіндігі шектеулі оқушылардың кәсіби өзін-өзі анықтау мүмкіндіктері туралы педагогтардың пікірлерін талдау, олардың тәрбиеленушілерінің кәсіби болашағына қатысты көзқарастары мен тапшылықтарын анықтау.

Қазақстан Республикасында «мүгедектіктің әлеуметтік моделін» іске асыру жағдайында осы санаттағы адамдардың, оның ішінде жұмысқа орналасу кезінде де белгілі бір әлеуметтік теңсіздігінің болуы жалпыға бірдей болып танылған, осыған байланысты мемлекеттік деңгейде оларға барлық қажетті құқықтар мен теңдікті қамтамасыз ету ұсынылады, оның нәтижесі тәуелсіз және тәуелсіз өмір сүруге мүмкіндік беру болуы тиіс. Сәйкесінше, мүмкіндігі шектеулі білім алушылардың кәсіптік болашағын жоспарлау және кезең-кезеңімен құру мәселесі мектепте оқыту кезеңінде де ерекше маңызға ие. Бұл тапсырманы тиімді жүзеге асыру балаларда психо-физикалық дамудың белгілі бір жеке ерекшеліктерінің болуымен, сондай-ақ педагогтардың оң немесе теріс педагогикалық көзқарастары мен үміттерімен байланысты бірқатар объективті және субъективті қиындықтар тудырады. Соңғысы көбінесе басым мәнге ие, өйткені бұл мүмкіндігі шектеулі оқушының еңбек қызметі мен кәсіби перспективаларындағы өзіндік мүмкіндіктері туралы пікірін қалыптастыратын мұғалім.

Белгілі бір педагогикалық теріс көзқарастардың, пікірлер мен тапшылықтардың болуы осы тақырып бойынша шетелдік және қазақстандық зерттеулердің нәтижелерімен куәландырылады. Мысалы, американдық ғалымдар мұғалімдер тарапынан мүмкіндігі шектеулі оқушылардан күтілетін нәтиженің төмендегенін атап өтті (Kullmann, 2025). Мұны Индонезиялық ғалымдардың зерттеуі дәлелдейді, сонымен қатар тәрбиешілердің кәсіби дайындық деңгейі, олардың

инклюзивті тәжірибесі және балалардың болашақ жетістіктері туралы пікірлері мен үміттерінің сипаты арасындағы корреляцияның болуын көрсетеді (Kristiana & Widayanti, 2017). Еуропалық комиссия жобасы аясында педагогтарды инклюзияға дайындау мәселесі бойынша жүргізілген зерттеу мүмкіндігі шектеулі балалардың кәсіби болашағы мен табысты мансабына қатысты көзқарастарының жоғары деңгейіне педагогтардың инклюзияға деген оң көзқарасының әсері туралы маңызды нәтижелер берді (European Agency for Special Needs and Inclusive Education, 2012).

Сауд Арабиясы ғалымдарының ғылыми жұмысында мұғалімдердің көзқарастарының мүмкіндігі шектеулі оқушылардың әлеуметтік және кәсіби жетістіктеріне әсері, олардың осы санаттағы балалардың ерекшеліктері мен мүмкіндіктері туралы идеялары туралы айтылады (Alsolami & Vaughan, 2023). Бұл ретте мүмкіндігі шектеулі балалардың академиялық және коммуникативтік жетістіктерінен күтілетін нәтиженің оң сипатын төмендететін жағдайлар ретінде Джидда мұғалімдері мыналарды анықтады: оқушылардың психофизикалық және білім беру ерекшеліктері туралы білімнің жетіспеушілігі, әр баламен жеке жұмыс жүргізудің мүмкін еместігі (уақыттың жетіспеуіне байланысты), қажетті оқу-әдістемелік жұмыстардың болмауы немесе жеткіліксіздігі материалдар және т. б.

Айта кететін мәселе, жоғарыда аталған шетелдік дереккөздер, басқалар сияқты, мүмкіндігі шектеулі білім алушылардың әрі қарай әлеуметтенуі мен кәсіби табыстылығы мәселесіне педагогтердің көзқарасы мен пікіріне, олардың педагогикалық көзқарастарының сипатына, күтілетін нәтижелер мен тапшылықтарына баса назар аударып, олардың өзара ықпалы мен өзара тәуелділігін дәлелдейді. Зерттеушілер мұғалімдердің мектеп оқушыларының күшті жақтары мен мүмкіндіктеріне назар аударған жағдайда, олар біртіндеп шынайы және сонымен бірге сенімді және батыл кәсіби көзқарастарды қалыптастыратынын анықтады.

Осылайша, шетелдік зерттеулердің нәтижелері педагогикалық көзқарастар мүмкіндігі шектеулі балаларды мектепте оқытудың сәттілігіне ғана емес, сонымен қатар олардың мамандық пен кәсіби таңдаудағы тәуелсіздігінің дамуына тікелей әсер ететіндігін көрсетеді. Бұл ретте ғалымдар мен практиктер психофизикалық дамуының әртүрлі бұзылулары бар білім алушыларды бейін алдындағы оқытуды оларды еңбек қызметінің қарапайым түрлерін орындауға даярлаумен ғана шектемейді. Олардың пікірінше, мұндай дайындық балалардың әлеуметтік және материалдық жағдайын, өмір сүру сапасын жақсартуға және барлық қоғамдық процестерге барынша интеграциялануға мүмкіндік беретін жаңа мүмкіндіктердің ашық кеңістігі ретінде кәсіби қызметті түсінуін қалыптастыруға бағытталған.

Қарастырылып отырған мәселе бойынша Қазақстандық зерттеулерді талдау нәтижелері біздің еліміз үшін мүмкіндігі шектеулі және мүгедек адамдарды жұмысқа орналастыруға және оларды алдағы кәсіби қызметке дайындауға байланысты өзекті мәселелер тек қалыптасу сатысында тұрғанын көрсетеді. Осы мәселе бойынша қолда бар аздаған еңбектерді қарастыру негізінен педагогтердің инклюзивті білім беруге дайындығын қалыптастыру және дайындау, білім беру ұйымдарында арнайы жағдайлар жасау, мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтендіру және интеграциялау мәселелерін қозғайды (Оралқанова & Дүйсенбаева, 2020; Дюсенбаева, 2019).

Қазақстандық та, халықаралық зерттеулер де инклюзивті білім беру саласындағы педагогтардың кәсіби дайындық деңгейінің, арнайы біліктілікті арттыру курстары түріндегі, сондай-ақ мүмкіндігі шектеулі балалармен оқыту тәжірибесінің инклюзивті білім беруге деген көзқарас сипатына ықпалын сенімді түрде көрсетеді. Әдетте, мүмкіндіктері шектеулі балалармен өзара іс-қимыл жасау тәжірибесі және тиісті даярлығы жоқ отандық педагогтар инклюзияға қатысты оң немесе аралас сезімдерді сезінеді. Көбінесе мұндай педагогтар инклюзивті білім берудің академиялық және әлеуметтік оң нәтижелеріне сенімсіздік пен қобалжу танытады (Аймагамбетова & Абдрахманова, 2019; Ибраева & Сағындық 2021; Suleimenova & Ashirbekov 2020; Prisiazhniuk, Makoelle & Zangieva 2024). Білім алушылардың осы санатының кәсіби өзін-өзі айқындау проблемасын қарастыратын ғылыми жұмыстар едәуір аз дәрежеде байқалады. Олардың ішінде Жигитова А.Б., Увалиевой М.З., Мовкебаевой З.А., Дүзебаевой А.Б., Хамитовой Д.С., Дюсенбаевой Б.А., Кабдыровой А.А., Жанабаевой Г.К., Нургалиевой Г.С., Сағындыковой

М.Ж., Толеубековой А.К. (Жигитов, 2025; Увалиева, 2025; Movkebayeva, Uvaliyeva, Dyussenbayeva, Duzelbayeva, Khamitova & Kabdyrova 2025; Жанабаева & Нурғалиева 2020; Сағындыкова & Толеубекова, 2022). мақалаларын атап өтуге болады.

Қазақстандық авторлардың жұмыстарында педагогтардың көпшілігінің инклюзивтік білім беруге деген оң көзқарасы басым дәлелденеді, алайда олардың қарым-қатынасы негізінен қамқоршылық және қорғау сипатына ие. Педагогтар әртүрлі психофизикалық даму бұзылыстары бар балаларға көмектесуге әзір, бірақ сонымен бірге біліктілігі жеткіліксіз кәсіпті қолжетімді және лайықты деп есептей отырып, олардың кәсіби мүмкіндіктерін белгілі бір деңгейде сақтықпен бағалайды. Бұдан басқа, практикалық педагогтар көбінесе кемтар балаларды бейіналды даярлау мәселелерінде өз біліктіліктерінің жеткіліксіздігін атап өтеді, сондай-ақ осы қызмет үшін жауапкершілікті ата-аналарға, кәсіптік-еңбек оқыту мұғалімдеріне, кәсіптік бағдарлаушыларға, әлеуметтік педагогтарға және т.б. аударуға бейімділігін көрсетті.

Кейбір шетелдік және отандық зерттеулерді талдаудың нәтижелерін қорыта отырып, кейбір жалпы қорытындылардың бар екенін атап өтуге болады, олардың біріне қазіргі заманғы теоретиктер мен практикалардың мүмкіндіктері шектеулі білім алушылардың ерте арнайы ұйымдастырылған кәсіптік бағыты мен бейіналды даярлығының рөлі мен мәнін түсінуі жатады.

Бұдан басқа, шетелдік және отандық ғалымдар бейіналды даярлықтың тиімділігі үшін мектептерде кейбір арнайы жағдайлар жасаудың маңыздылығын мойындайды. Оларға педагогтерде белгілі бір білімнің, кәсіптік бағдар беру жұмысы үшін қажетті оқу-әдістемелік қамтамасыз етудің болуы, педагогикалық әдістер мен әдістемелерді дараландыру және т.б. жатады. Сонымен қатар, мүмкіндіктері шектеулі білім алушылардың кәсіби өзін-өзі айқындау процестерінің тиімділігіне педагогтардың оң ұстанымдарының әсер ету мәселелерін белсенді зерттеуді айта отырып, қазақстандық зерттеушілердің бұл мәселелерге жеткілікті көңіл бөлмейтінін өкінішпен атап өтуге тура келеді. Осы олқылықты толықтыру және мүмкіндігі шектеулі оқушылардың кәсіби болашағы үшін педагогикалық қондырғылардың рөлі мен мәнін теориялық және эмпирикалық тұрғыдан пайымдауды іске асыру мақсатында осы мәселеге зерттеу жүргізілді.

Материалдар мен әдістер. Зерттеу мақсатына қол жеткізу және мүмкіндігі шектеулі білім алушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауына байланысты мәселелерді жан-жақты, негізделген түсінуге қол жеткізу үшін жартылай құрылымдалған сұхбат түрінде сапалы зерттеу әдісі қолданылды. Осы әдісті қолдану мүмкіндігі шектеулі білім алушылардың бейіналды және еңбек даярлығының жай-күйінің, құрылымының және даму перспективаларының объективті сипаттамаларын, сондай-ақ бейіналды практиканың қазіргі практикаларын, сондай-ақ мүмкіндіктері шектеулі білім алушылармен жұмыс істеу кезінде мамандар кездесетін кедергілерді анықтауға мүмкіндік бере отырып, олардың субъективті бағаларын белгілеуді қамтамасыз етті.

Сұхбат мүмкіндігі шектеулі білім алушылармен тікелей қарым-қатынас жасайтын білім беру ұйымдарының педагогтарымен және мамандарымен жүргізілді. Респонденттерді іріктеу мақсатты іріктеу әдісімен (purposive sampling) жүзеге асырылды, бұл зерттелетін проблеманы жан-жақты ашу үшін қажетті релевантты құзыреттері мен кәсіби тәжірибесі бар қатысушыларды зерттеуге қосуды қамтамасыз етті.

Деректерді сандық және салыстырмалы өңдеу үшін MS Excel бағдарламалық пакеті қолданылды. Талдау процесінде кластерлеу, салыстырмалы талдау, ауыспалылар арасындағы қисынды өзара байланыстарды анықтау, сондай-ақ корреляциялық талдау әдістері пайдаланылды. Сандық өңдеу нәтижелері жиынтық кестелер мен диаграммалар арқылы визуализацияланды, бұл негізгі заңдылықтар мен үрдістерді көрнекі көрсетуді қамтамасыз етті. Осылайша, жартылай құрылымдалған сұхбатты сапалы талдаудың және деректерді сандық өңдеудің үйлесімі мүмкіндіктері шектеулі білім алушыларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу практикаларының ағымдағы жай-күйі туралы кешенді, көп жоспарлы ұғымды қалыптастыруға және олардың бейіналды даярлығы процесінде туындайтын негізгі кедергілерді анықтауға мүмкіндік берді.

Нәтижелері және талқылау. Мүмкіндіктері шектеулі білім алушылардың кәсіби және еңбек даярлығының жай-күйін, құрылымын және даму перспективаларын талдауға бағытталған

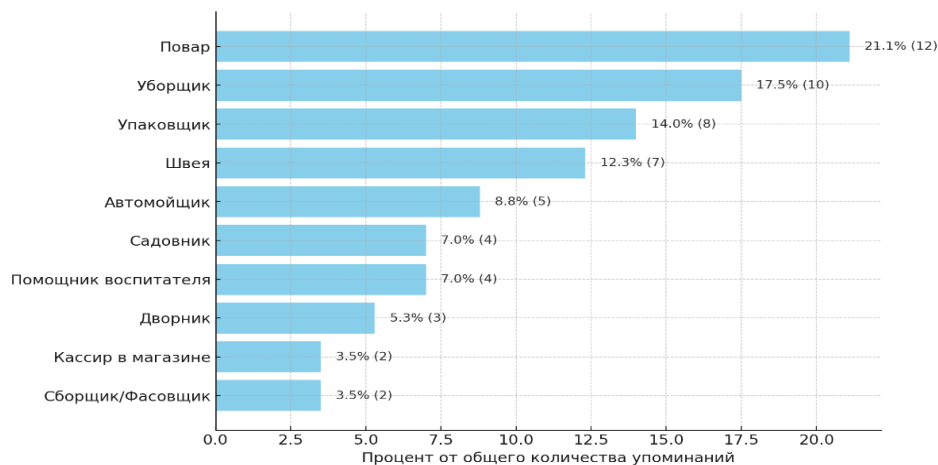
зерттеу шеңберінде сауалнама жүргізу және түрлі даму бұзылыстары бар балалармен жұмыс істейтін педагогтармен терең сұхбаттар арқылы деректер жиналды.

Педагогтарға сұхбат жүргізу Қазақстанның жеті қаласында жүзеге асырылды. Мұндай аумақтық бөлу оңтүстік және солтүстік аймақтарды қоса алғанда, елдің әртүрлі өңірлерін қамтуды қамтамасыз етті, бұл мүмкіндіктері шектеулі білім алушыларды бейіналды даярлауды ұйымдастырудың аймақтық ерекшеліктерін салыстыруға мүмкіндік берді. Респонденттерді іріктеу мақсатты түрде қалыптастырылды және мүмкіндігі шектеулі білім алушыларды оқыту және кәсіптік бағдарлау процестеріне тікелей қатысатын 46 педагогты қамтыды. Зерттеуге еңбек мұғалімдері, пән мұғалімдері, дефектологтар, әлеуметтік педагогтар мен әдіскерлер қатысты. Мұндай кәсіби әртараптандыру сараптамалық пікірлердің кең спектрін алуды қамтамасыз етті, арнайы білім беру жүйесінде байқалатын түйінді қиындықтарды бөліп көрсетуге, сондай-ақ бейіналды даярлықты іске асыру жағдайындағы өңірлік және ұйымдастырушылық айырмашылықтарды ескеруге мүмкіндік берді.

Қатысушылардың әлеуметтік бейнесі бес жылдан отыз жылға дейінгі педагогикалық өтілімен және ағымдағы білім беру ұйымында бір жылдан жиырма жылдан астам жұмыс тәжірибесімен сипатталды. Педагогтардың көпшілігінің дефектологиялық білімді қоса алғанда, жоғары кәсіби және мамандандырылған педагогикалық білімі болды. Педагогтармен жұмыс істеген білім алушылар әр түрлі санаттарды ұсынды: интеллектуалдық бұзылыстары, сөйлеу қабілеті бұзылған, психикалық дамуы кідірген және дамуының басқа да ерекшеліктері бар балалар.

Сұхбат құрылымы, мүмкіндігі шектеулі білім алушылардың бейін алдындағы даярлау проблемаларын ашатын мәселелердің тұжырымдары мен мақсаттарын мазмұнды талдау негізінде қалыптастырылды. Мүмкіндігі шектеулі білім алушылардың кәсіби болашағы туралы түсініктерге байланысты сұрақтарға педагогтардың жауаптарында еңбек даярлығының практикалық-реалистік моделіне айқын бағдарлану байқалады. Бұл тәсіл білім алушылардың осы санатының кәсіби қалыптасуы толыққанды, көп сатылы мансаптық траекторияны қалыптастыру ретінде емес, олардың әлеуметтік пайдалылығы, жұмысқа немесе тұрмыстық қызметтің қол жетімді түрлеріне қатысуы және қатысуы үшін жағдай жасау ретінде қарастырылады деп болжайды.

Ықтималды қол жетімді кәсіби бағыттар ретінде мұғалімдер негізінен аспазшының көмекшісі, тазалаушы, буып-түюші, тігінші, сондай-ақ қарапайым іс-әрекеттерді орындайтын жұмысшы сияқты қызметтерді көрсетеді. Бұл ретте педагогтар дамудың бұзылуының ерекшелігін ескеру қажеттігін атап көрсетеді: ауыр интеллектуалдық шектеулері бар балалар үшін негізінен қарапайым еңбек функцияларын меңгеру жоспарланған, ал психикалық дамуы тежелген немесе есту қабілеті бұзылған білім алушыларға неғұрлым қолданбалы немесе техникалық бағдарланған қызмет түрлері ұсынылуы мүмкін. Жауаптарда білім алушылардың тілектері мен кәсіби ұмтылыстарын олардың болашақ еңбек интеграциясының объективті мүмкіндіктерімен байланыстырудың маңыздылығы атап өтіледі, бұл мұғалімдердің пікірінше, жасөспірімдерде шынайы үміттерді қалыптастыруға және одан әрі кәсіби өзін анықтау кезінде көңілсіздік қаупін азайтуға ықпал етеді.

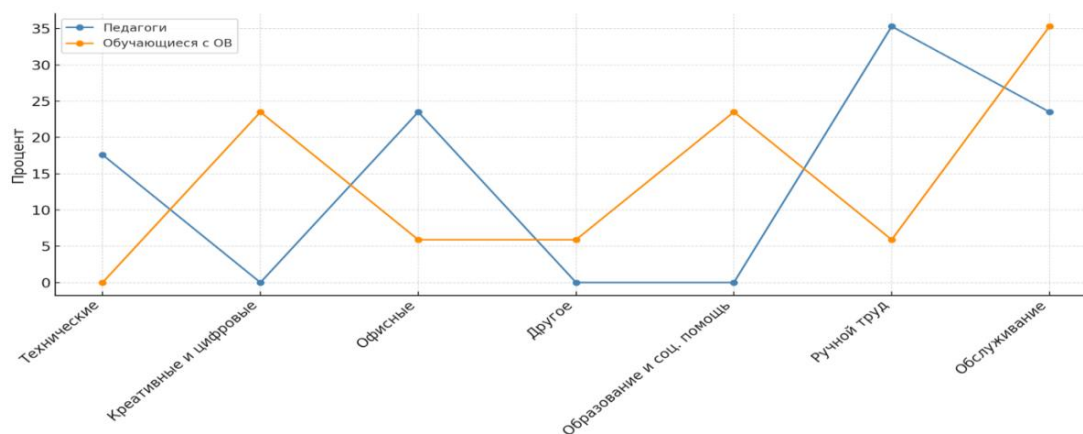
Сурет 1. Балалары үшін қолжетімді кәсіптер (педагогтердің пікірі)

Мұғалімдердің мазмұнды мәлімдемелерін талдау мүмкіндігі шектеулі студенттердің еңбек болашағы туралы идеяларының негізінде жатқан бірқатар негізгі дәлелдемелік стратегияларды анықтауға мүмкіндік берді. Сұхбатты сапалы өңдеу нәтижесінде 2-суретте көрсетілген ең көп таралған тәсілдер анықталды. Мәлімдемелердің ең үлкен үлесі (29%) білім алушылардың нақты мүмкіндіктерін бағалауға және есепке алуға бағытталған шынайы тәсілге жатады. Осы стратегия аясында мұғалімдер жасөспірімдердің шектеулі танымдық, эмоционалды-мінез-құлық және физикалық ресурстарын ескере отырып, еңбек міндеттерін бейімдеу қажеттілігін атап көрсетеді. Соған сәйкес, ұсынылатын қызмет түрлері негізінен жоғары интеллектуалды немесе әлеуметтік жүктемені қажет етпейтін функциялармен байланысты. Салыстырмалы үлесті медициналық немесе психологиялық-педагогикалық қорытындыларға негізделген аргументтерді құрайды (25%). Бұл жағдайда қол жетімді кәсіби бағыттарды таңдау ПМПК қорытындыларында көрсетілген немесе білім беру процесінде байқалған қиындықтармен тікелей байланысты. Бұл стратегия бұзушылық түрі мен қол жетімді еңбек қызметінің деңгейі арасындағы тікелей байланысты болжайтын мәлімдемелерде көрінеді, мысалы: "Баланың интеллектуалдық даму ерекшелігіне байланысты, қарапайым қол еңбегі ұсынылады". Үшіншіден ең көп таралған-табысты жұмысқа орналасу мысалдарына (19%) шағымдануға негізделген стратегия. Мұнда мұғалімдер мүмкіндігі шектеулі жасөспірімдерді кәсіби ортаға біріктірудің нақты жағдайларын пайдаланады – мысалы, көлік жууға жұмысқа орналасу, қоймада көмекші ретінде немесе ауланы көріктендіру және көгалдандыру жұмыстарына қатысу. Мұндай баяндау дәлелін қолдану ұсынылған ұсыныстардың практикалық орындылығы мен негізділігін көрсету құралы ретінде қызмет етеді.

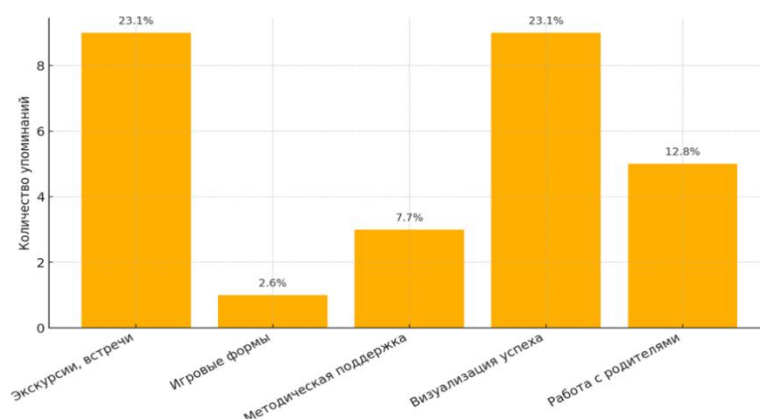
Сурет 2. Кәсіптерге қатысты мұғалімдердің аргументтерінің түрлері

Мұғалімдер арасында мамандық таңдаудағы артықшылықтарды зерттеу олардың көзқарастарындағы сәйкессіздіктерді де, айтарлықтай айырмашылықтарды да анықтады (3-сурет). Мұғалімдер аспазшы, наубайшы, шаштараз және бет әрлеуші сияқты мамандықтардың болашағын жоғары бағалайды, бұл қол жетімді жұмыс бағыттары туралы ортақ түсінікті көрсетеді. Сонымен қатар, мұғалімдер көбінесе интеллектуалды немесе әлеуметтік бағыттағы нұсқаларды ұсына отырып, қол еңбегі (буып-тиюші, тазалаушы, тігінші) және әкімшілік жұмыс (мұрағатшы, іс жүргізуші) мамандықтарын ұсынады.

Сурет 3. Кәсіптерді санаттар бойынша бөлу

Мұғалімдердің «оқушыларды кәсіптік білім алуға ынталандыру үшін қандай ұсыныстар бере аласыз?» сөйлемдердің бес негізгі категориясын бөліп көрсетуге мүмкіндік беретін жиілікті талдау жүргізілді. Талдауға нақты педагогикалық ұсыныстарды қамтитын 39 мазмұнды жауап енгізілген. Нәтижелер нақты көрсеткіштерді, жалпы құрылымдағы әрбір санаттың үлесін де көрсететін 4-сурет түрінде берілген. Ең жоғары көрсеткішке ие болған экскурсияларды ұйымдастыруға, тәжірибелі мамандармен кездесулерге және кәсіби ортамен тікелей танысуға бағытталған ұсыныстар тобы болды. Бұл санат барлық ұсыныстардың 23.1% құрайды және практикалық қосу және эмоционалды тарту арқылы мотивацияны қалыптастыру құралы ретінде қарастырылуы мүмкін. Салыстырмалы үлес (23.1%) табысты визуализациялауға бағытталған ұсынымдар — атап айтқанда, түлектердің жетістіктерін таныстыру және оларды кәсіптік бағдарлау іс-шараларына тарту арқылы жасалды. Ата-аналармен өзара әрекеттесу де маңызды орын алады (12.8%), бұл тұрақты оқу мотивациясын сақтаудағы жақын әлеуметтік ортаның маңыздылығын көрсетеді. Әдістемелік сүйемелдеумен және ойын формаларын қолданумен байланысты ұсыныстар сирек кездеседі (сәйкесінше 7.7% және 2.6%), бірақ олардың болуы мұғалімдердің мотивациялық әсер ету құралдарын әртараптандыруға деген ұмтылысын көрсетеді. Алынған мәліметтер жиынтығы мотивация туралы педагогикалық идеяларды тәжірибеге бағытталған, рөлдік, коммуникативті және әдістемелік тәсілдерді біріктіретін көп компонентті жүйе ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Сурет 4. Білім алушыларды кәсіптік білім алуға ынталандыру мәселесі бойынша педагогтердің ұсынымдарын бөлу

Педагогтердің «арнайы мектеп оқушыларының кәсіптік-еңбек даярлығына өзгерістер енгізуі қажет деп санайсыз ба? Қандай өзгерістер?» респонденттердің ұсыныстары төрт негізгі бағыт төңірегінде шоғырланатынын анықтады: материалдық-техникалық базаны жаңарту, қолжетімді кәсіптер тізбесін кеңейту, оқу бағдарламаларын бейімдеу және практикалық дайындықты күшейту. Көбінесе мұғалімдер «мамандықтар шеңберін кеңейту», «заманауи жабдықтарға қол жетімділікті қамтамасыз ету», «бейімделген бағдарламаларды енгізу» және «практикалық сабақтардың көлемін ұлғайту» қажеттілігін атап өтті. Бұл қайталанатын ұсыныстар мұғалімдердің кәсіби дайындық жүйесін жаңарту бағыттары туралы нақты түсінігінің болуын көрсетеді.

Қорытынды. Жүргізілген зерттеу бойынша арнайы мектептер педагогтерінің мүмкіндігі шектеулі білім алушыларды кәсіптік даярлау мәселелеріне қызығушылығының жоғары деңгейін растады және осы жүйені дамытудың ағымдағы жай-күйі, негізгі қиындықтары мен нәтижелі бағыттары туралы кешенді түсінік қалыптастыруға мүмкіндік берді. Қазақстанның жеті өңірінен 46 педагогтан жиналған сұхбаттарды талдау мүмкіндігі шектеулі білім алушыларды мамандыққа дейінгі дайындық ресурстардың жеткіліксіздігі, әдістемелік қолдаудың аздығы және бірыңғай стратегиялық бағдарлардың болмауы жағдайында жүзеге асырылатынын көрсетті. Респонденттердің жауаптарында бірқатар тұрақты тенденциялар анықталды: негізінен қол еңбегінің дәстүрлі кәсіптерінің тар жиынтығына бағдарлану; ресми бекітілген жауапкершілік болмаған кезде кәсіптік бағдар беру қызметінің тұрақсыз сипаты; білім алушылардың мүдделері мен педагогтердің кәсіптік ұсынымдары арасындағы, әсіресе мектептерде қол жетімсіз деп санайтын шығармашылық, цифрлық және әлеуметтік маңызы бар кәсіптерге қатысты айқын сәйкессіздік байқалады. Педагогтар жүйелі түрлендірулерге нақты сұраныс қалыптастырады: материалдық-техникалық базаны жаңарту, кәсіптер спектрін кеңейту, бағдарлама мазмұнын бейімдеу, практикалық дайындықты күшейту және кәсіптік бағдар берушінің мамандануын енгізу. Бұл ұсыныстар әртүрлі сауалнама блоктарында бірнеше рет қайталанатын, бұл мұғалімдердің кәсіби рефлексиясының жоғары деңгейін және олардың жүйені жетілдіруге қызығушылығын көрсетеді. Сонымен бірге білім алушылардың педагогикалық көзқарастары мен мотивациялық өрісі арасындағы анықталған сәйкессіздіктер кәсіби қолдауы неғұрлым икемді, дараланған және әдістемелікті қамтамасыз еткен моделін әзірлеу қажеттілігін көрсетеді. Алынған нәтижелер бойынша мүмкіндігі шектеулі білім алушылардың кәсіби өзін анықтау жүйесіндегі өзекті кедергілерді анықтап қана қоймай, дамудың перспективалы бағыттарын да көрсетеді. Олар білім беру саясатын жетілдіруге, мұғалімдердің біліктілігін арттыру бағдарламаларын әзірлеуге, мектептерге әдістемелік демеу үлгілерін жасауға, сондай-ақ мектеп пен отбасы және кәсіби қоғамдастық арасындағы өзара іс-қимылды күшейтуге негіз бола алады.

Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің BR24993150 «Мүмкіндігі шектеулі білім алушыларды бейім алды даярлауға психологиялық-педагогикалық қолдауды ұйымдастыру» бағдарламалық-мақсаттық қаржыландыру жобасы аясында дайындалған.

Пайдаланылган әдебиеттер тізімі:

- Kullmann, N. (2025). Improving teacher expectations for students with disabilities (Capstone project, Northwestern College). NWCommons. https://nwcommons.nwciowa.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1735&context=education_masters
- Kristiana, I., & Widayanti, C. G. (2017). Teachers' attitude and expectation on inclusive education for children with disability: A frontier study in Semarang, Central Java, Indonesia. *Journal of Computational and Theoretical Nanoscience*, 23(4), 1–4. <https://www.researchgate.net/publication/317738556>
- European Agency for Special Needs and Inclusive Education. (n.d.). Teacher education for inclusion. <https://www.european-agency.org/activities/teacher-education-for-inclusion>
- Alsolami, A., & Vaughan, M. (2023). Teacher attitudes toward inclusion of students with disabilities in Jeddah elementary schools. *PLoS ONE*, 18(1), Article e0279068. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0279068>
- Оралканова, И.А., & Волкова, Т.Г. (2020). Психолого-педагогические условия подготовки учителей к инклюзивному образованию. *Вестник психологии и педагогики Алтайского государственного университета*, 2(4), 41–52. <https://bppsau.ru/article/view/8944>
- Дюсенбаева, Б.А. (2019). Проблемы подготовки педагогов к работе в условиях инклюзивного образования. *Вестник Северо-Казахстанского университета имени Манаша Козыбаева*, (3), 164–169.
- Аймагамбетова, Г.А., & Абдрахманова, Н. С. (2019). Готовность педагогов к реализации инклюзивного образования в условиях общеобразовательной школы. *Вестник КазНПУ. Серия «Педагогические науки»*, 3(59), 45–51.
- Ибраева, А. С., & Сағындык, Н. Б. (2021). Педагогические установки учителей общеобразовательных школ к обучению детей с ОБЗ. *International Journal of Educational Research Review*, 6(2), 235–243.
- Suleimenova, G., & Ashirbekov, A. (2020). Teachers' attitudes towards inclusive education of children with special educational needs in Kazakhstan. *International Journal of Inclusive Education*, 24(8), 847–864. <https://doi.org/10.1080/13603116.2018.1512660>
- Prisazhniuk, D., Makoele, T. M., & Zangieva, I. (2024). Teachers' attitudes towards inclusive education of children with special educational needs and disabilities in Central Asia. *Children and Youth Services Review*, 160, Article 107535. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2024.107535>
- Жигитов, А. Б. (2025). Проблемы предпрофессиональной подготовки школьников с нарушением интеллекта. *Вестник КазНПУ имени Абая. Серия «Педагогические науки»*, 85(1), 376–387. <https://doi.org/10.51889/2959-5762.2025.85.1.035>
- Увалиева, М. (2025). Роль семьи в формировании мотивации учащихся с ограниченными возможностями к получению профессионального образования. *Вестник КазНПУ имени Абая. Серия «Психология»*, 82(1), 141–151. <https://doi.org/10.51889/2959-5967.2025.82.1.012>
- Movkebayeva, Z., Uvaliyeva, V., Dyussenbayeva, B., Duzelbayeva, A., Khamitova, D., & Kabdyrova, A. (2025). From school to work: Role of teachers in career guidance for students with disabilities. *Eurasian Journal of Educational Research*, 115, 112–127.
- Жанабаева, Г. К., & Нургалиева, Г. С. (2020). Профессиональная ориентация школьников с ограниченными возможностями здоровья в условиях инклюзивного образования. *Вестник педагогических наук Казахстана*, (4), 112–118.
- Сағындыкова, М. Ж., & Толеубекова, А. К. (2022). Психолого-педагогические условия профессионального самоопределения старшеклассников с ограниченными возможностями здоровья. *Вестник КазНПУ. Серия «Педагогические науки»*, 1(71), 134–141.

References:

- Kullmann, N. (2025). Improving teacher expectations for students with disabilities (Capstone project, Northwestern College). NWCommons. https://nwcommons.nwciowa.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1735&context=education_masters
- Kristiana, I., & Widayanti, C.G. (2017). Teachers' attitude and expectation on inclusive education for children with disability: A frontier study in Semarang, Central Java, Indonesia. *Journal of Computational and Theoretical Nanoscience*, 23(4), 1–4. <https://www.researchgate.net/publication/317738556>
- European Agency for Special Needs and Inclusive Education. (n.d.). Teacher education for inclusion. <https://www.european-agency.org/activities/teacher-education-for-inclusion>
- Alsolami, A., & Vaughan, M. (2023). Teacher attitudes toward inclusion of students with disabilities in Jeddah elementary schools. *PLoS ONE*, 18(1), Article e0279068. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0279068>
- Oralkanova, I.A., & Volkova, T.G. (2020). Psikhologo-pedagogicheskie usloviya podgotovki uchiteley k inkluzivnomu obrazovaniyu [Psychological and pedagogical conditions for preparing teachers for inclusive education]. *Vestnik psikhologii i pedagogiki Altayskogo gosudarstvennogo universiteta*, 2(4), 41–52. <https://bppsau.ru/article/view/8944>
- Dyusenbayeva, B.A. (2019). Problemy podgotovki pedagogov k rabote v usloviyakh inkluzivnogo obrazovaniya [Problems of training teachers for work in inclusive education]. *Vestnik Severo-Kazakhstanskogo universiteta imeni Manasha Kozymbayeva*, (3), 164–169.

Aimagambetova, G.A., & Abdrakhmanova, N.S. (2019). *Gotovnost' pedagogov k realizatsii inkluzivnogo obrazovaniya v usloviyakh obshcheobrazovatel'noy shkoly* [Teachers' readiness to implement inclusive education in a comprehensive school]. *Vestnik KazNPU. Seriya «Pedagogicheskie nauki»*, 3(59), 45–51.

Ibraeva, A.S., & Sagyndyk, N.B. (2021). *Pedagogicheskie ustanovki uchiteley obshcheobrazovatel'nykh shkol k obucheniyu detey s OVZ* [Pedagogical attitudes of secondary school teachers towards teaching children with disabilities]. *International Journal of Educational Research Review*, 6(2), 235–243.

Suleimenova, G., & Ashirbekov, A. (2020). *Teachers' attitudes towards inclusive education of children with special educational needs in Kazakhstan*. *International Journal of Inclusive Education*, 24(8), 847–864. <https://doi.org/10.1080/13603116.2018.1512660>

Prisiazhniuk, D., Makoelle, T. M., & Zangieva, I. (2024). *Teachers' attitudes towards inclusive education of children with special educational needs and disabilities in Central Asia*. *Children and Youth Services Review*, 160, Article 107535. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2024.107535>

Zhigitov, A.B. (2025). *Problemy predprofessional'noy podgotovki shkol'nikov s narusheniem intellekta* [Problems of pre-vocational training of schoolchildren with intellectual disabilities]. *Vestnik KazNPU imeni Abaya. Seriya «Pedagogicheskie nauki»*, 85(1), 376–387. <https://doi.org/10.51889/2959-5762.2025.85.1.035>

Uvalieva, M. (2025). *Rol' sem'i v formirovanii motivatsii uchashchikhsya s ogranichennymi vozmozhnostyami k polucheniyu professional'nogo obrazovaniya* [The role of family in shaping the motivation of students with disabilities to obtain vocational education]. *Vestnik KazNPU imeni Abaya. Seriya «Psikhologiya»*, 82(1), 141–151. <https://doi.org/10.51889/2959-5967.2025.82.1.012>

Movkebayeva, Z., Uvaliyeva, V., Dyussenbayeva, B., Duzelbayeva, A., Khamitova, D., & Kabdyrova, A. (2025). *From school to work: Role of teachers in career guidance for students with disabilities*. *Eurasian Journal of Educational Research*, 115, 112–127.

Zhanabayeva, G. K., & Nurgalieva, G. S. (2020). *Professional'naya orientatsiya shkol'nikov s ogranichennymi vozmozhnostyami zdorov'ya v usloviyakh inkluzivnogo obrazovaniya* [Career guidance of schoolchildren with disabilities in the context of inclusive education]. *Vestnik pedagogicheskikh nauk Kazakhstana*, (4), 112–118.

Sagyndykova, M.Zh., & Toleubekova, A.K. (2022). *Psikhologo-pedagogicheskie usloviya professional'nogo samoopredeleniya starsheklassnikov s ogranichennymi vozmozhnostyami zdorov'ya* [Psychological and pedagogical conditions for professional self-determination of high school students with disabilities]. *Vestnik KazNPU. Seriya «Pedagogicheskie nauki»*, 1(71), 134–141.